

Német egyetemi változások a kiválóság jegyében

A magyar felsőoktatási vitákban a nemzetközi kitekintést szinte kizárólag az amerikanizálódás emlegetése képviselte - akár támogató érvként, akár azt megkérdőjelező kritikaként. Ezzel szemben a német-osztrák egyetemi modell alig jelent meg viszonyítási pontként - talán mert egyrészt túlságosan közel van, másrészt ismerős és természetes közegünk. Pedig Németország nem csupán a magyar gazdaság elsődleges exportpiaca és legfontosabb befektetője, hanem az egyetemisták külföldi ösztöndíjainak, a kutatók-oktatók munkavállalásának és szakmai együttműködéseinek vezető célországa. Mindemellett pedig, nem melleleg, modellszerűen és a hazai felsőoktatás tradícióit tekintve egyaránt a magyar felsőoktatás szervezetének, intézményrendszerének, kultúrájának meghatározó tájékozódási pontja.

A német felsőoktatás az elmúlt néhány évben élte meg a maga Bologna-átalakulását, és ez lényegesen mélyebb és szélesebb körű vitákat kavart, mint amit Magyarországon tapasztalhattunk. Nem csoda: hiszen a német felsőoktatás világszerte elismert kutatási és képzési teljesítménye hitelessé tette az öntudatos és értékörző kritikákat az egyoldalú sémaalkalmazással szemben. Mindezt különösen megerősítette a német egyetemi modell eszmetörténeti előzménye, amelyet a modern kori nyugati felsőoktatási rendszerek mintáját jelentő, sokat emlegetett „humboldti egyetem” formulában szokás összefoglalni.

Alexander von Humboldt a XVIII-XIX. század fordulóján élt és alkotott. A tudós, oktatáspolitikus műve a maga idejében az európai egyetem radikális megújítását eredményezte (párhuzamosan és sok tekintetben ellentétes megoldásokkal a napóleoni egyetemi reformmal). A közkeletű múltbarévedésekkel szemben ugyanis a nyugati felsőoktatási hagyomány egyáltalában nem töretlen folyamat és egységes ideálkép: éppen Humboldt idejére váltak az egyetemek intellektuálisan egyre inkább kiüresedő, társadalmi funkciójukat mind kevésbé betöltő intézményekké. Az akadémiákra áttevődő tudományos kutatás hiányában legitimitásuk, tekintélyük lecsökkent, sem praktikust tudást, sem a napi ismereteken túlmutató tudományos szocializációt nem kínáltak többé a diákságnak.

Humboldt eszméje az egyetemről vélhetően azzal vált a mai napig megkerülhetetlen tényezőjévé a német felsőoktatási vitáknak, hogy az általa adott válasz az egyetem berendezkedésére intellektuálisan vonzó volt, ugyanakkor társadalmi missziójával meggyőző tudott lenni. A humboldti egyetem a tudományművelés és oktatás egységén, a tudományágak teljeskörűségén, az egyetemi autonómián alapul. Nagy szabadságot adott a tudományos kutatásnak, nem csupán témaválasztását, hanem finanszírozottságát tekintve is azzal, hogy a professzorok státuszát mind szervezeti, mind anyagi értelemben kiteljesíti. Ezen elvek jegyében zajlott majd két évszázadon át az akadémiai karrierutak szabályozásának kiépítése, és a felsőoktatás finanszírozásának alakulása Németországban.

A Bologna-folyamat az így kialakult duális (egyetem-főiskola) és a tudományra-tanszabadságra opti-

malizált rendszerrel szemben intézett kihívást. Azok a politikai, gazdasági és szakértői érdekcsoportok, amelyek áteröltették a német rendszeren is az új képzési formát, nagyrészt sikeresen gyűrték le a klasztrikus egyetem-eszméhez kapcsolódó ellenállást: jó érveket szolgáltatott mindehhez számukra a tanulmányi szabadság örve alatt igencsak elhúzódó, igen gyakran nyolc évnél is hosszabb tanulmányi időszak irritáló jelensége, a tömegesedésből adódó rendszeres botrányok, az alulfinanszírozottság nyomasztó állapota.

Ugyanakkor a minőség-értékek megőrzése mellett kellően fajsúlyos érvek fogalmazódtak meg, és ami még fontosabb: kellően elkötelezett és tekintélyes egyetemi közvélemény állt ki. Így született meg az Exzellenzeinitiative, Kiválósági Kezdeményezés, amely hangsúlyozottan a minőségi fejlesztést tűzte ki célul. A 2005-ben meghirdetett, versenytámogatási jellegű finanszírozási forma egyértelműen a nemzetközi színvonal elérésére ösztönözte a német egyetemeket, a világ legjobb kutatóit, oktatóit és a legtehetségesebb hallgatókat vonzani képes fejlesztési tervek pályázaton alapuló megmértésével szétosztva 2,3 milliárd eurót a 2011-ig tartó programra.

A következőkben olvasható összeállításunk a Kiválósági Kezdeményezés körüli vitákból nyújt izelítőt. Egyfelől azért választottuk ezt a fókuszpontot, mert a magyar felsőoktatási résztvevők számára is ismerős problémákat fogalmaznak meg az írások, s így tanulságosak lehetnek a remélhetően hamarosan megerősödő minőség-ágenda számára Magyarországon is; másfelől a témaválasztás kifejezi elkötelezettségünket a minőségelvű felsőoktatás mellett, és érzékelteti azt a meggyőződésünket, hogy a tudományos kutatás kihagyhatatlan a felsőoktatásból. Mindemellett az itt olvasható írások azt is megmutatják, hogy milyen lehet a felsőoktatás-politikai vitakultúra és szakmai színvonal, ha az akadémiai világ első vonalának szereplői a megfelelő szaktudományi megalapozással foglalkoznak az egyetem ügyeivel.

A szerzők között első helyen Jürgen Mittelstraß jeleníti meg a hagyományos kontinentális európai tudós és egyetempolitikus személyiségét. A hetvenes éveiben járó (tudomány)filozófus számos nemzetközi tudományos szervezet vezető résztvevője és a német nyelvterület egyik legtekintélyesebb akadémiai gondolkodója. Konrad H. Jarausch történész, aki az USA University of North Carolina at Chapel Hill egyetemének történettudományi tanszékén oktat, szakterülete a XX. századi német történelem. Nézőpontjában izgalmasan keveredik a német tárgyismeret, az amerikai rálátás és a történeti háttér feldolgozása. Peer Pasternack egy másik generáció és másfajta szakmai háttér szemléletével vesz részt a felsőoktatási diskurzusban: az 1963-ban született politológus kutatója, szakértője és művelője is a felsőoktatás-politikának.

A Kiválósági Kezdeményezés mellett a Bologna-folyamat legaktuálisabb problémáiként a mester-szintű képzés sajátosságai, az alapképzés és mesterképzés közti átmenet, a munkaerő-piaci státusz jelennek meg az egyetemi rangsorokra is reflektálva egy konkrét esettanulmányban, amit a Centrum für Hochschulentwicklung (CHE) két munkatársa, Dr. Mareike Hennings és Isabel Roessler készített. A tanulmány közlésével arra is fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy milyen fontos szerepet játszik a német felsőoktatási átalakulások formálódásában a rendszeres és szakszerű felsőoktatás-kutatás, amelynek egyik vezető független műhelye a korábbi német rektori konferenciái elnökök által alapított CHE.

KONRAD H. JARAUSCH

Demokratikus kiválóság?

TRANSZATLANTI VÉDŐBESZÉD A NÉMET FELSŐOKTATÁS ÚJ ESZMÉNYKÉPE MELLETT

A keletnémet felsőoktatásnak a német egyetemi körbe történő integrációja után sok minden mozgásba lendült. A hivatalos közlemények tele vannak újszerű, angolos fogalmakkal, mint akkreditáció, bachelor, European Credit Transfer System, evaluáció, teljesítménypontok, mesterképzés, modularizáció, minőségbiztosítás, hogy csak néhányat idézzek a Felsőoktatási Reform mannheimi ABC-jéből.¹ A bolognai folyamat keretei között, sokéves mellőzés után, még a politika is újra felfedezte az egyetemeket, amikor az Erasmus Programról, tandíjról, junior professzorátusról és Kiválósági Kezdeményezésről szóló bejelentések cikáznak ide-oda.² Számos média hír és személyes beszélgetés alapján arra következtettek, hogy szinte minden érintett, különböző okoknál fogva, valahogy elbizonytalanodott és frusztrált: a hallgatók a tandíj bevezetése miatt többször is sztrájkolnak, és több professzor is a „faiskola” rémképét festi a falra.⁴

A professzorok között a reformok ellenlábasai legtöbbször *Wilhelm von Humboldt* kutatásról alkotott víziójára, az „Einsamheit und Freiheit”-ből vagy a „Bildung durch Wissenschaft”-ből vagy az „Einheit von Forschung und Lehre”-ből⁵ vett gondolatokra hivatkoznak. Ezek az újhumanista alapító gondolatok kétségtelenül hozzájárultak a kétszáz éve alapított Berlieni Egyetem⁶ meglepő dinamikájához, de csak a „tudományos nagyüzemmé” válásának pillanatában, 1900 körül stilizálták őket mítosszá azért, hogy megvédjék a polgári tudós ideált a tömegek vélt özönével, azaz az új nyelvet beszélő érettségizettekkel és nőekkel szemben. Mivel száz évig tartott, míg Humboldt egyetemi terveit egyáltalán publikálták, gondolatainak a német egyetemi ideállal való egyenlővé tétele kérdéses. Ennél is problematikusabbnak tűnik azonban egy ugyan vonzó, de a porosz reformidőben született egyetemi koncepciónak időt felülíró érvényt tulajdonítani.⁷

Ezzel szemben a változások szószólói gyakorta amerikai egyetemeket állítanak példának, mivel azok a fi-

(1) Universität Mannheim, BLK szövetségi projekt - Teljesítménypontok. A felsőoktatási reform ABC-je, www.uni-mannheim.de/ects/p/W%F6rterbuch%20internet.pdf

(2) Lásd BMBF (Oktatási és Kulturális Minisztérium) website „Egyetemről” www.bmbf.de/de/655.php

(3) Verschulung: német kifejezés a formális, rutinszerű iskolai működésre (a szerk.)

(4) Pl. Torsten Harmsen A hallgatói sztrájkok legtöbbször koncepció nélküliek. *Berliner Zeitung*, 2005. 12. 01.; Ulrich Herrmann „Kutatás és oktatás. Az aktuális tudományos politika szétzilálja a felsőoktatás differenciált rendszerét” *Frankfurter Rundschau*, 2006. 10. 19.

(5) Utalás Humboldt alapvető egyetem-elméleti műveire (a szerk.)

(6) Charles E. McClelland: *State, Society and University in Germany, 1700-1914*, Cambridge, 1980. Ld. egy háromkötetes intézmények, valamint tudománytörténelmi projekt a 2010-es jubileumra, melyet Rüdiger vom Bruch és Heinz Elmar Thenorth vezet

(7) Mitchel G. Ash kiadásában *Mythos Humboldt. A német egyetemek múltja és jövője*. Köln, 1999; versus J. Mittelstrass „A szellem és a szellemtudományok”. *FAZ*, 2008. 01. 14.

nanszírozás, a hallgatók kiszolgálása és kutatási siker tekintetében a vezetők közé tartoznak.⁸ Ez a történelmi kapcsolat ironikus megfordítása, hiszen a császárság idejében a „kutatás szükségességének parancsa” sürgőzött ki Amerikáig, miközben most az amerikai példa inspirálja a német reformokat. Ennek a transzatlanti tudománycserének az az alapproblémája, hogy itthon nem ismerik az Egyesült Államokban uralkodó viszonyok komplexitását. Az ún. *ivy league* néhány magánegyetemére való hivatkozás sikertelen, mert ezt az intézményi formát Németországra nem lehet átültetni.⁹ Ehelyett a vezető állami egyetemek szolgálhatnának jobb példának – de rendszerük sokkal kevésbé ismert. Egy ilyen elhibázott kölcsönzés következménye az akadémiai anti-amerikanizmus, amely az USA-ból érkező mindenfajta importot fenyegetettséggént elutasít.

A jelenlegi véleménykülönbség azt sugallja, hogy nem csak a vitathatatlan alulfinanszírozottság, hanem a tömegképzés korában az egyetemek számára megfelelő eszménykép hiánya is hátráltatja azok megújulását.¹⁰ Ha meggondoljuk, hogy az én egyetemem, a University of North Carolina at Chapel Hill éppen most kötött egy *fund drive*-ot egy kétmilliárd dollár értékű alapítvány részére, akkor a mostani források szerénységére nem is érdemes szót vesztegetni. A vita így meddő marad, hiszen a legtöbb hozzászólásból hiányzik az egyetemek történeti és rendszerbeli megértése, csupán a saját szakterület szemszögéből fogalmazódnak meg, anélkül, hogy a nemzetközi egyetemi kutatást akár csak egy pillantásra is méltatnák.¹¹ Ilyen részleges javaslatok és kritikák nem alkotnak meggyőző összképet, ami az egyetemi résztvevőket inspirálni tudná, a nyilvánosságot pedig arról meggyőzni, hogy merjen újítani és az ahhoz szükséges eszközöket rendelkezésre bocsájtani.

A reformról szóló vita egyik központi kérdése a transzatlanti tudományos kapcsolat, mivel ez egyidejűleg egy reális transfertörténet és egy reflexív *histoire croisée*.¹² A német modell Egyesült Államokra gyakorolt kezdeti hatása, és a német intézmények demokratizálásának későbbi amerikai kísérlete már mindenestül ismertek. Ezért a következő megjegyzések a jelenlegi német reformvitának a saját amerikai tapasztalataimra épülő reflexiójára korlátozódnak. Mivel a legégetőbbek a bölcsész- és társadalomtudományok problémái, ezért ezekre koncentrálok, és néhány megkérdőjelezhető hagyományt, új ötletet és praktikus reformlépést említek. Ha néhány megjegyzésem a korlátozott terjedelem miatt valamelyest sablonosan cseng is, szeretnék arra utalni, hogy az elmúlt teljesítmények tisztelete és a mostani gondok miatt érzett aggodás szülte őket.

Megkérdőjelezhető hagyományok

A humboldti hagyományokhoz történő visszanyúlás már csak azért is problematikus, mert azokat az első világháború nacionalista uszítása, és a második világháború során az egyetemi világnak a holokausztban történő közreműködése erősen megtépázta. A német felsőoktatás történelmének központi ellentmondása éppen a modern kutatóegyetem fejlődésében nyújtott és elismert teljesít-

(8) Detlef Müller-Böling: A felszabadított egyetem. Gütersloh, 2000.

(9) Konrad H. Jarasch „The Universities: An American View” in Jack Dukes és Joachim Remak kiadásában *Another Germany: A Reconsideration of the Imperial Era*, Boulder 1988. 181-206.old. és Rainer Christoph Schwinges kiadása *Humboldt International*. A német egyetemi modell exportja a 19. és 20. században, Basel, 2001.

(10) Dieter Langewiese: Egy életforma vége. Milyen következményekkel jár az európai felsőoktatási átalakítás? *Süddeutsche Zeitung* 20107.12.

(11) Andreas Franzmann és Barbara Wolbring kiadásában *Eszme és célorientáltság között*. A felsőoktatási reformok példaképei és motivációi 1945 óta. Berlin, 2007.

(12) Michel Espagne: *Les transferts culturels franco-allemands*. Párizs, 1999. és Matthias Middell kiadása: *A kultúr-és társadalomtörténet dimenziói*. Ünnepi beszéd Hannes Siegrist 60. születésnapjára. Lipcse, 2007.

ménye, és az azt követő politikai bünbeesés között áll fenn. Az európai összehasonlítás ugyan azt mutatja, hogy a kutatás szükségessége német nyelvterületen kialakult elvnek (melyet a tudománytörténészek *research imperative*-nek hívnak) erős a kisugárzása és mind erőteljesebben elfogadják.¹³ De az azzal összefüggő újhumanista képzési ideál nem tudta sajnos megakadályozni sem a nacionalista önmobilizálást, sem a háborúk alatti rasszista népiertásban való részvételt.¹⁴ Ez a meghasonlás felveti a kérdést: mit tud mondani ez az örökség a XXI. századnak?

A XIX. század otthonos *polgári tudósideálja* nagy nyomásnak van kitéve a finanszírozási kérelmek és az internet korában. Jó száz évvel ezelőtt az angol nőjogi harcos, *Louisa May Alcott* szeretettel rajzolta meg egy „szórakozott német professzor” portréját, egy roppant olvasott, magát egy könyvtárban elásó tudóst, aki szellemi képességei révén briliáns meglátásokra képes.¹⁵ De a gyakorlatban a műveltségnek ez a formája kifejezetten individuálisnak volt mondható, és asszisztensek és segítők munkájától függött, nem is beszélve a feleség szükséges tűrőképességéről. Időközben a tudás mennyiségének robbanása aláásta a tananyag enciklopédikus ismeretének igényét; a gyenge infrastruktúra, az elégtelen könyvtári eszközök, korlátozott nyitvatartási idők és az *online* források hiánya megnehezítették az információhoz való hozzáférést; az állandó és kimerítő véleményezések, vizsgák és testületi ülések gátolják a kreatív gondolkodást.

Néhány újabb intézkedésnek köszönhetően sikerült elérni, hogy különösen energikus professzorok megváltozott körülmények között is kiváló eredményeket érjenek el a kutatásban. Így az Egyesült Államokból származó *Centers for Advanced Studies*, mint a tudományos kollégiumok, időben korlátozott függetlenséget tesznek lehetővé. A DFG projektpályázatai az utánpótlásképzés és a nagyobb tervek feldarabolásából adódó érdemi túlóra keverékét szervezik meg. A kutatócsoportok, SFBk és bölcsész tudományi kollégiumok eszközei lehetővé teszik, hogy egy közös problémafelvetés fedele alatt individuális projekteket dolgozzanak ki. Az ilyen innováció ára egyrészt a pályázatok folyamatos írogatása, melyek az eredmények egy részét máris kénytelenek megelőlegezni, hogy az elbírálókat meggyőzze. Nem csoda, ha a tulajdonképpeni kutatás a doktoranduszokra és habilitanduszokra marad, miközben a tanszékvezetők csak szintéziseket tudnak elvégezni.¹⁶ Másrészt ebben a rendszerben óriási a túltermelés tudományos utánpótlásból. A német professzorok - köztük a nők átlagosan 15%-kal még mindig jelentős kisebbségben - kutattatnak. Mivel teljesítőképességüket és az utóbbi időben azzal együtt fizetésük egy részét is többek között a megszerzett támogatások nagyságához mérik, ezért ez sokkal nagyobb számú akadémiai utánpótlás képzésére ösztönzi őket, mint amennyire a rendszer reprodukálásához szükség lenne, és ez az akadémiai utánpótlás Németország-szerte panaszolt nyomorúságát erősíti. Sok egyetemen az oktatást csak nagyszámú ingyenesen oktató projektközreműködő és magádocens kizsákmányolása mellett tudják fenntartani, akik oktatási tapasztalatot akarnak és kényszerülnek szerezni.

Súlyos probléma a tudománnyal történő foglalkozás által szerezhető *általános emberi műveltség* újhumanista ideáljának jelentőségvesztése is. Ez a felvilágosodásból származó elképzelés a görög és latin nyelv közös alapjára épül, melyek az ókor kultúrájának és esztétikájának közvetítői voltak. Az egyete-

(13) Lásd Walter Rüegg kiadása *Az egyetemek története Európában*, 3. kötet: A 19. századtól a második világháborúig (1800-1945). München, 2004. Lásd. William Clark *Academic Charisma and the Origins of the Research University*, Chicago, 2006.

(14) Klaus Schwabe: *Tudomány és hadierkölc.* A német egyetemi oktatók és az első világháború alapkérdései. Göttingen, 1969. és Rüdiger Hachtmann: *Tudománymenedzsment a Harmadik Birodalomban.* A Vilmos Császár Társaság, Göttingen, 2007. 2 kötet

(15) Louisa May Alcott: *Little Woman*. New York, 1915. és Hermann Sudermann: *Der tolle Professor*. Regény a bismarcki idők-ből. Stuttgart, 1926.

(16) Dieter Langewiesche: *Átalakuló egyetem.* A mai felsőoktatási politika történelmi nézőpontból, és javaslat új személyi struktúrára. In: Klaus Kemper és Peter Meusbürger kiadásában *Képzés és tudomány*, Berlin, 2006. 389-406. old.

meken a vezető filozófusok, mint Fichte és Hegel tanulmányozásának ideálja élt, akik legalább a tudás egységének igényét testesítették meg, tehát a világ világnézeti értelmezésének teljességét kinálták. A XIX. század végi művelt polgár számára ez a szellemi képességeinek kiművelése melletti elkötelezettséget jelentette, valamint esztétikai érzékenységet, melyek őt egy valóban művelt emberré tették. Ez a műveltségi ideológia, melyet a liberális polgárság inspirált, valamint a nemesek és polgárok együttműködését könnyítette meg, már csak maradványaiban lelhető fel a még létező kevés, humán irányultságú gimnáziumban.¹⁷

A felsőfokú tanulmányok céljaként ünnepi beszédekben még megemlítik a világnézet kialakítását, de a gyakorlat ettől már nagyban elszakadt. A humán oktatás zsugorodása és a gimnázium fogalmának újradefiniálása kihúzta alóla a talajt, hiszen az angoltanítás is inkább kommunikációs képességre mint közös kulturális tartalmakra épül. Az elkötelezett *studium generale* második világháború után feléledt kísérlete elhalt, legfeljebb csak néhány Ringvorlesung¹⁸-ban bukkan még fel.¹⁹ A „tudományos módszer” bevezető szemináriumokon történő hangsúlyozása inkább irányul a szakspecifikus kutatási módszerek elsajátítására mint kritikus gondolkodási kompetencia közvetítésére. Míg az USA-ban a *liberal education* igényét még igenis komolyan veszik, addig a mostani ilyen stúdium az elterjedt diák-munka miatt legjobb esetben is az akadémiai szőjegyék átadásaként, de semmiképpen sem mint önfejlesztés működik.²⁰

A humboldti egyetemi ideál másik gyenge pontja a *gyakorlati képzés* határozott lebecsülése, vagyis a tulajdonképpeni szakmát előkészítő tanulási cél figyelmen kívül hagyása. Ez a hajlam ugyan érthető reakció volt a kései felvilágosodás kissé naiv utilitarizmusára, amely a tudást, mint az anyagi életkörülmények javításának eszközt tekintette. De ezzel a gyakorlati embereknek engedték át a képzést, lelkészeknek, ügyvédeknek, orvosoknak és tanároknak, akik a szakmába való bevezetés saját fázisát, mint „referendáriumot”²¹ alakították ki. Ez a munkamegosztás azonban elhanyagolta az elméleti tudás átültetését a szakmai gyakorlatba, és ezáltal megnehezítette a végzetek szakmakezdését. A másik következmény az akadémiai végzettségek kiüresítése volt az államvizsgák javára, melyek a jelölteket a hivatali pálya megkezdésére választották volna ki, de kevés közülük volt önálló munkához szükséges minősítéshez.²²

A humboldti rendszer ezen hiányának többnyire negatív hatása volt, mivel a kutatási igény és a német egyetemek képzési gyakorlatának skizofréniájához vezetett. A gyakorlati képzés még mindig érezhető lebecsülésének hatásaként új intézményi formáknak, mint a műszaki vagy kereskedelmi főiskoláknak csak hosszú harcok árán sikerült elfogadtatniuk magukat. Az egyetemek mindenféle akadályt állítottak egész szakmai csoportok, mint pl. mérnökök vagy általános iskolai tanárok felemelkedési vágya elé, amennyiben azok képzését csak alacsonyabb besorolású intézményekben, szakfőiskolákon

(17) Clemens Menze: Wilhelm von Humboldt oktatási reformja. Hannover, 1975; és Konrad Jarausch „Az újhumanista egyetem és a polgári társadalom 1800-1879” In: Abrázolások és források a német egységmozgalom történetéhez a XIX. és XX. században. (18°) Különleges előadás-sorozat, amelyet több professzor közreműködésével tartanak, akik eltérő szempontokból és intézményi-szakmai háttérrel dolgozzák fel ugyanazt a témát.

(19) Lásd *Studium generale* folyóirat, Hamburg, 1948-1971, valamint Freytag-Loringhoven készülében lévő disszertációját ebben a témában

(20) Az USA-ban még igen élénk annak vitája, hogy mit kellene minden művelt embernek liberale education gyanánt megkapnia, mert ez az angol hagyományokra visszavezethető elképzelés a Liberal Arts Colleges intézményi formájának jogosultsága. Ld. Laurence Vesey *The Emergence of the American University*. Chicago, 1965.

(21°) Az államvizsgával záruló egyetemi képzés után a hallgató gyakorlaton vesz részt, ai sikeres teljesítését egy második államvizsga jelenti. (a szerk.)

(22) Geoffrey Cox és Konrad H. Jarausch kiadásában *German Professions 1800-1950*. New York, 1990, valamint Konrad H. Jarausch „A hallgatók életútja” in: *Az egyetem története Európában* 3 (ld. 11-es lbjegyzet) 301-322.old.

vagy pedagógiai akadémiákon engedélyezték.²³ Még ha manapság az új szakmai irányokkal, pl. a média- és kultúrtudományokkal szembeni igények nyitottsága érezhetően nőtt is, a kutatás és oktatás retorikai dominanciája miatt a gyakorlati képzés szerepe alulreflektált marad - ami igen káros az arra rászoruló hallgatók számára.

Ezzel szemben az *akadémiai szabadság* a német egyetemek dicsőégtáblája, ugyanis az „oktatási és tanulási szabadság” némely sérülés ellenére is nemzetközi szabvánnyá vált. A kutatási témákban és oktatási nézetekben - mely a professzorok politikai gyámkodással szembeni védelmét szolgálja - megnyilvánuló szabadság elve a testületi jogok beavatkozó állami igazgatással szembeni védelmére vezethető vissza, és a liberalizmus terjedésével általános programmá vált. A hallgatók szabad választási lehetősége viszont a tanulni kívánt tartalom független összeállítását kínálja fel, hogy célirányosabban követhessék érdeklődésüket. A gyakorlatban a megvalósítás mindig konfliktusokkal járt - gondoljunk a Göttingeni Hetekre^{24****} -, és beleütközött azokba a korlátokba, mint a Lex Aarons^{25*****} esetében is, melyek a társadalmi konszenzust kijelölték. Ennek ellenére az *academic freedom* igénye a *tenure* formájában az USA-ra és még távolabbra is hatással volt.²⁶

Ez a kulturális eredmény sajnos nem csak pozitív következményekkel járt, hiszen az akadémiai szabadság áruhája alatt elterjedhetett egy bizonyos fajta felelőtlenség is. Kétségtelen, hogy a XIX. század folyamán a német kutatás kreativitása sokat köszönhetett a gondolkodási tilalmak megszűnésének, és a tehetséges fiatalok képzése hatékonyabbá vált. De néhány professzor esetében parancsosztogató mentalitás harapózott el, amely a kutatási középszerűséget, vagy az oktatási és vizsgáztatási kötelezettségek elhanyagolását az oktatási szabadság mögé rejtette.²⁷ Éretlen hallgatók esetében a tanulmányi szabadság „andalgásként” felfogott romantizált lustasághoz vezetett, melyet csak a záróvizsgák előtti megfelelő „magolás” kompenzálhatott. Emellett kifejlődhetnek a testületi sajátosságok ismert kinövéssei, hiszen Humboldt nem vette figyelembe a hallgatói szocializálódást.²⁸

Annak ellenére, hogy a Humboldt nevével összefüggő tradíciók időtlen kezdeményezéseket jelentenek, oktatási idealizmusa a tömegképzés korában egyre kevésbé lett kivitelezhető. Az újhumanista víziót egy liberális hivatalnok réteg inspirálására szánták, amely a porosz államot majd modernizálja. Ez az egy korcsoport 1%-át célzó koncepció már 1900 körül, a „tudományos nagyüzemre” történő átállás során problémaként jelentkezett, mert, eléggé egyoldalúan, egy belső kutatói ethoszra irányult, amely a már nem a képzett polgárság soraiból kikerülő hallgatók többségét nem érintette meg. A tömegképzés korában a korcsoport kb. egyharmada heterogén előképzettséggel és minimális kutatói ambíciókkal rendelkezik, így itt ez a célkitűzés teljességgel túlhaladott - akárhogyan fáj is ez néhányaknak. Ezért semmi 'vissza Humboldthoz', hanem egy új, korszerű eszménykép kialakítása szükséges.

(23) Konrad H. Jarausch kiadása *The Transformation of Higher Learning, 1860-1930: Expansion, Diversification, social Opening and Professionalization in England, Germany, Russia and the United States*. Stuttgart, 1983.

(24****) Göttingeni professzorok egy csoportja, akik 1837-ben tiltakoztak a Hannoveri Alkotmány felfüggesztése miatt s ezért elbocsátották őket. (a szerk.)

(25****) Leo Aarons fizikust 1895-ben elbocsátották berlini egyetemi állásából, mert belépett a Német Szociáldemokrata Pártba.

(26) Richard Hofstadter és Walter P. Metzger: *The Development of academic Freedom in the United States*, New York, 1955. V.ö. Stephen Aby és James C. Kuhn IV, *Academic Freedom: A Guide to the Literature*, Westport 2000.

(27) Lásd A visszaemlékezésekben alig merülnek fel ilyen esetek. Lásd. Rüdiger vom Bruch *Tudomány, politika és nyilvános vélemény*. Tudóspolitikai a császári Németországban 1890-1914, Husum, 1980.

(28) Konrad H. Jarausch *Német egyetemisták 1800-1970*, Frankfurt, 1984.

Új vezéreszmék

Az egyetemek kontextusainak alapvető változása más keretfeltételeket teremtett, melyeket a célkitűzéseik megújítása során figyelembe kell venni. Így a természettudományok fejlődése és a műszaki felhasználások komplexitása megnövelte a kutatás ráfordítását, és egyetemen kívüli intézményekbe helyezte azokat. A szociális felemelkedés utáni vágy annyira megnövelte a hallgatók létszámát, hogy tömegképzés jött létre, amely az oktatás túlhaladott formáit feszegeti. A kommunizmus összeomlása ismételten rámutatott a szabadság szükségességére, mint a kutatás és oktatás előfeltételére, hiszen a tudomány diktatúrában nem lehet önrendelkező, hanem instrumentalizálás által torzul. Végül a legnagyobb koponyáért és ötletekért folyó globális verseny erősödése nem áll meg az országhatároknál, így a tudomány standard faktorrá lett. Milyen következményekkel járnak ezen változások a vezéreszmék kidolgozása során?

Minden meggondolás központi magját a *tudományos kiválóság* ismételt elérésének kell képeznie, amely részben politikai, részben szociális okokból kifolyólag elveszett. A nemzetközi összehasonlításban nem lehet egyetlen német egyetemet sem találni a világ első ötvenje között²⁹ és a XX. század első és utolsó tíz évében szerzett Nobel-díjak számának drasztikus visszaesése azt jelzi, mennyire visszacsúsztak a mai kutatás élenjáró pozíciójából. Egyrészt a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák némely ideológiai projekt támogatása ellenére igen nagy károkat okoztak összességében a tudomány minőségének azzal, hogy elfojtották szabadságát. Másrészt azonban a Szövetségi Köztársaság elhibázott egalitarizmusa, mint pl. a tanulmányi férőhelyek központi elosztása is káros volt, mivel megnehezítette, hogy a legjobb professzorok a legtehetségesebb hallgatókkal dolgozhassanak együtt. Ezért a Kiválósági Kezdeményezés, az egyes pontjait ért érthető kritika ellenére is időserű tendenciaváltás.³⁰ Csak az a kérdés, hogyan lehet összeegyeztetni a tudományos csúcsteljesítményt a demokratikus hozzáféréssel?

A kutatás revitalizálásához vezető királyi út a verseny kielezése, mert az ötleteket termel, és az erő számyra kap. Az izraeli szociológus, *Joseph Ben-David* úgy érvel, hogy a német egyetemek 1900 körüli megugrása azok decentralizálásának eredménye volt, amely intenzív konkurenciát eredményezett Berlin, Lipcse és München között.³¹ Ahelyett, hogy mindenütt minden szakot lefedő kínálattal jelentkezniük, súlypontok erősítésével történő arculatteremtés lenne az a módszer, mellyel „kiváló csoportokat” lehetne kialakítani, és ezek nemzetközi összehasonlításban is állnák a sarat. Ennek nem azt kell jelentenie, hogy a központi szakok alapkinálatát kellene megszüntetni, de szükség lenne arra, hogy a kutatási irányok bizonyos intézményekre koncentráljanak, és ott megteremtsék a kritikus tömeget. Az akadályok felszámolása és a kezdeményezések támogatása dinamikus atmoszférát hozhatna létre, amely a rangsorban elfoglalt jobb helyezéskben is megmutatkozna.

Egy további, a társadalom számára fontos cél a *szociális esélyegyenlőség* megteremtése, hiszen a szakmai siker egy jogosultsági rendszerben a végzettséget igazoló bizonyítvány megszerzésétől függ. Egyrészt a gyengébb rétegek felé történő nyitás a társadalmi egyenlőség parancsa, másrészt annak belátása is, hogy a saját érdekünk is megkívánja a nők, alsóbb rétegek és bevándorlók, tehát azoknak a *talent pool*jainak lefőlözését, akiket kulturális gátak választanak el a felsőoktatástól. Mindazonáltal az *equal opportunity* meghirdetésének amerikai tapasztalatai azt mutatják, hogy inkább a bejutási

(29) A 2005-ös Shanghai Rangsorban az első német intézmények, a Münchener Egyetem és a Münchener Műszaki Egyetem az 51. és 52. helyen állnak. www.ed.sjtu.edu.cn/rank/2005/ARWU2005_Top100.htm

(30) Daniel Fallon Germany and the United States, Then and Now: Seeking Eminence in the Research University MS New York, 2007, megjelenik rövidített formában a Change Magazine-ban. V.ö. Roland Bloch Making Excellence: a kiválóság kezdeményezés alapjai, gyakorlata és következményei. Jelentés egy wittenbergi HoF ülésről, 2007.11. 23-24. H-Soz-u-Kult 2008. 01.17.

(31) Joseph Ben-David The Scientist's Role in Society: A comparative Study, Englewood Cliffs, 1971.

esélyek javulásán, mint a végzős eredmények meghatározásán kellene alakítani, mivel utóbbi a közepszerűség állandóságát jelenti. Biróságok figyelmeztetnek arra is, hogy bizonyos csoportok jogi előbbre helyezése erkölcsileg megkérdőjelezhető, mert az a *reverse discrimination* egy formáját jelenti.³² Tehát a segítségük erősítéséről legyen inkább szó, amelyek megkönnyítik a bizonyítást, de nem helyettesítik.

Oktatáskutatók és társadalomtörténészek hangsúlyozzák, hogy kompenzációs törekvések már a korai gyermekkorban megindulnak, az egyetemek legfeljebb ehhez hozzájárulni tudnak. Az esélyegyenlőségről szóló viták ezért az iskolakezdés előtti időszakba tevődtek át, hiszen a nevelési tudományok minden gyermek számára a harmadik vagy negyedik életévtől kezdődően kötelező oktatás szükségességére mutatnak rá. Ezen felül egy átfogó, egész napos iskolai képzés fontosságát dolgozzák ki, melynek megvalósítása szempontjából Németország még mindig más államok mögött kullog. További problémás pont a többszintű német középiskolai rendszer, melybe a gyermekek rendszerint tízéves korukban lépnek, miközben az iskolaforma választása gyakorta inkább státuszszempontoktól vagy a szülők képzettségi fokától, illetve a tanár előítéleteitől függ, és nem a gyermek tanulmányi sikereit veszi figyelembe.³³ Ez a három tényező nem csak nagyban hozzájárult a PISA-hoz hasonló képességfelmérések³⁴ elkeserítő eredményeihez, hanem a nagy esélyegyenlőtlenség miatt az OECD rendszeres heves kritikáinak tette ki Németországot. Még ha a legtöbb kiválasztási döntés már jóval korábbra is esik, az egyetemek ösztöndíj programok kiszélesítésével, részidős képzéses évfolyamok indításával és a hallgatói diákmunka megkönnyítésével még mérsékelni tudják a társadalmi egyenlőtlenségeket, a tandíjak bevezetése ellenére is.

A reformvitában az egyik leginkább elhanyagolt dimenzió a *valóságos egyetemi demokrácia* erősítése, amely a kutatás és oktatás szabadságának egyik alapfeltétele. A két német diktatúra tapasztalatai mutatják a tudomány nagyfokú sebezhetőségét, melyet előrerohanó önmobilizálás és kiszámított instrumentalizálás okozhat. Kétségtelen, hogy a Harmadik Birodalomban és az NDK-ban is kutattak sikeresen, de a náci orvosi kísérletei és a Stasi-átítatottság egyértelműen azt mutatják, hogyan van kitéve a tudomány diktatórikus torzulás veszélyeinek.³⁵ Még ha a demokratizálás témája az egyetemi lázadások miatt frusztrációval terhelt, a rossz emlékeknek nem kellene az akadémiai demokrácia javításának vitáját megakadályozniuk. A társadalomhoz történő, kuratóriumok általi visszacsatolás mellett a prioritások közös kijelöléséhez a tapasztalt professzorok részvétele éppolyan elhagyhatatlan, mint az elkötelezett hallgatóké.³⁶

Az egyetemek demokratizálásának útja minden résztvevő erősítésén át vezet, hiszen csakis a saját döntések következményeinek tapasztalata alapján tanulható meg az *academic citizenship*. Ehhez tartozik pl. az elnökök (rektorok) hivatali idejének meghosszabbítása és kompetenciájának

(32) Kezdeként US Commission of Civil Rights, staff report, *Beyond Percentage Plans: The Challenge of Equal Opportunity in Higher Education*, Washington, 2002.

(33) Margaret Kraul: *A német gimnázium 1780-1980*, Frankfurt, 1984.

(34) Karen Hagemann „Between Ideology and Economy: The Time Politics of Child Care and Public Education in the Two Germanys” *Social Politics* 13 (2006), 217-260.old. és APUZ különszáma az egész napos iskoláról 2008.

(35) Carola Sachse kiadása *Kapcsolat Auschwitzhoz. Biotudományok és embereken végzett kísérletek a Vilmos Császár Intézetekben*, Göttingen, 2004, és Kristie Macrakis kiadása *Science under Socialism: East Germany in Comperative Perspective*, Harvard, 1999.

(36) Kritikaként Dietrich Schwanitz Oktatási hiányok. A tiszta örület kritikája. A csoportegyetem pártfogolja az igénytelenekeket. FAZ, 1996. 05. 30. V.ö. Thomas Oppermann „Szabályos egyetem, csoportegyetem, tanácsegyetem. Út és tévutak” In: *A német egyetem jánuszarcú jogi természete*. Tübingen, 2005, 1-18. old.

megerősítése, hogy a szakmai elismerésen alapuló rendszert cselekvőképes vezetőséggé alakítsa. A vizsgáztatási jogosultság kiterjesztése és az eszközfelhasználásba történő beleszólás által a professzorátus hierarchia-mentesítése is ajánlatos lenne, hogy ezzel a vezetők krónikus túlterheltségét csökkentsek, és a tanérek minden szintjét arányosan bevonják. Egyidejűleg meg kell erősíteni a karokat az egyes tanszékekkel szemben, hogy az órarend összeállításában, eszközök elosztásakor stb. az együttműködési kényszer nagyobb legyen. Végezetül a hallgatók bevonása az egyetem döntési folyamataiba is fontos lenne, amely az ifjonti „esztelenséggel” szembeni bizonyos toleranciát is megköveteli.

A jelenkor egyik kihívása a személyzet és a tartalom *rendszerezett nemzetköziesítése*, hogy a világot át-fogó versenyben a legnagyobb koponyák és ötletek közelében tudjunk maradni. A száz évvel ezelőtti helyzettel ellentétben, amikor a császárság az egész világból vonzotta a kutatókat és hallgatókat, a mai mérleg kevésbé fényes, mivel a német nyelv vonzereje külföldön erősen megcsappant. Külföldi hallgatók célállomásait tekintve nemzetközi összehasonlításban Németország a legjobb esetben is az USA és Anglia mögött a harmadik helyen áll, ami visszaesést jelent. Miközben a társadalomtudósok angol publikációikkal nemzetközileg is jelen vannak és elismertek, a bölcsész tudományok terén a kutatások és a tananyag tartalma inkább csak önmagunkra vonatkozik, mert más országokban és kultúrákban a specializálódás a növekvő transznacionális érdeklődés ellenére is kisebbségben van. Itt már rég esedékes lenne egy szigorú 'provinciátlanítás'.³⁷

Annak ellenére, hogy néhány jó eszköz máris rendelkezésre áll, a rendszer szükségtelen szigora még erősen csökkenti hatásukat. Így az ERASMUS Program számos hallgató számára lehetővé teszi, hogy néhány szemesztert egy másik európai főiskolán töltsön, amely a szakdolgozatok közös vezetését, konzulensségét megkönnyíti (*co-tutelles*). A DAAD és az Alexander von Humboldt Alapítvány kiterjedt ösztöndíjprogramját irigylik a szomszédok a németektől, mivel azok évente több ezer hazai hallgatót juttatnak külföldre, és fordítva. Mindazonáltal korlátozó bevándorlási szabályok és a munkavállalás bürokratikus folyamata gátolja a képzett külföldiek maradását - ami botrány 43 000 informatikus hiánya mellett!³⁸

Ugyanígy a német rendszerben a pályakezdő munkahelyek és az előrejutási lehetőségek hiánya is hozzájárul a nagyfokú tehetségvesztéshez, mivel túl sok 20-40 éves tudós kénytelen Nagy-Britanniába, az USA-ba vagy más országba kivándorolni.

Mivel az egyetemek nehézkes intézmények, nyilvános nyomásra van szükség ahhoz, hogy változtassanak egy kívánatos irányban történő megegyezés érdekében. Nem véletlenül beszél *Burton Clark* szociológus egy *bottom heavy system*-ről, hiszen az egyetemeken nem felülről jönnek az utasítások, hanem a professzorok és hallgatók közti interakció a meghatározó. Már a felsőoktatási reformok jószándékú, de rossz kimenetelű javaslatainak óriási temetője elbizonytalaníthatná az eltökélt reformert.³⁹ De az egyetemek története minden testületi struktúra megcsontosodása mellett a kreatív változás időszakait is mutatja, melyek külső nyomásra és belső belátás hatására messzemenő változásokat eredményeztek. Távoli perspektívából az a benyomásom, hogy a mozgásnak egy ilyen pillanatá-

(37) A történészeknél ezek szerint pl. az ókori, középkori és újkori történelem hagyományos trióját a német, európai és globális történelemmel kellene helyettesíteni. V.ö. Konrad H. Jarausch a WZB Szimpóziumon a történelem tanulságáról.

(38) Hiányoznak a szakemberek a számítógép mellől. A vállalatok már nem fogadnak több IT megbízást. Milliárdos veszteség. Allgemeine Zeitung Mainz, 2007. 12. 06.

(39) Burton Clark The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective. Berkeley, 1983. V.ö. „Az egyetemi reform” irodalma a würzburgi Bibliothek des Instituts für Hochschulkunde www.bzi.de/fabian?Institut_Fuer_Hochschulkunde (Würzburg)

hoz érkezünk most is, melyet a kiválóságok, esélyegyenlőség, demokratizálás és internacionalizálás erősítésére kell használni.⁴⁰

Szükséges reformlépések

A német felsőoktatás évtizedes stagnálásának meghaladása oly sok változást indított el, hogy egyre nehezebb lesz megjósolni specifikus hatásait. A keletnémet egyetemek nyugati rendszerbe történő betagozódása előadta annak modernizálását a 90-es évek folyamán, azonban a külső és belső nyomás olyan nagy lett, hogy a reformlépések már elkerülhetetlenek. A mai egyetemek egy óriási építkezéshez hasonlítanak, ahol mindenütt dolgoznak, ezért az a veszély fenyeget, hogy átláthatatlanná válik minden. Azért, hogy átlássák mindezt, a szkeptikusok lerombolnák az új épületrészeket mielőtt még beköltöznenek, de a reformerek más helyeken szorgosan továbbépítkeznek. A jobb tájékozódás kedvéért végezetül a legfontosabb terveket tengerentúli nézőpontból kommentálok.

Egy igen vitatott változás az *új egyetemi képzési szintek, a bachelor és a master bevezetése*, mert ez a professzorok és a hallgatók megszokásait egyaránt zavarja. Ez a bolognai folyamatnak köszönhető reform a diplomák egységesítését és a nemzeti rendszerek átjárhatóságát szolgálja, hogy egységes európai felsőoktatási tér jöjjön ezáltal létre.⁴¹ Absztrakt módon nézve az első, egy-egy szak alapjait oktató tanulmányi szakasz, és egy második, a tudományos módszerekbe bevezető szakasz szétválasztása nem logikátlan. Ezen felül az oktatás felértékelését jelenti, és a teljesítmény-ellenőrzés intenzívvé válását is. Emellett erősebben tagolt oktatási folyamat szükséges, hogy az adott fázisban megfelelő ismereteket továbbítson. Végezetül ez a rendszer a kreditpontrendszerrel is összefügg, amely az egész egyetemi létet kiszámíthatóbbá és összehasonlíthatóbbá teszi.

Minden „faiskolával” szembeni, és a „diploma” elvesztését felelősen ellenvetés dacára ez a reform a tömegképzéshez nélkülözhetetlen. Az USA-ból származó BA, MA és PhD besorolás alkalmazható kompromisszum a társadalmi igénynek megfelelő, majd hogyanem univerzális egyetemi hozzáférés és a kiválóság támogatásának tudományos szükségszerűsége között.⁴² A kettős cél elérésének feltétele mindenestre a hallgatók szigorú kiválasztása folyamatos teljesítményértékelés által. A képzés egy bizonyos szintje polgári jog, de a tudományt csak azoknak kellene fenntartani, akik képességeiket szellemi munkájuk minőségével bizonyították. Azok számára, akik előreláthatólag abbahagyják tanulmányukat, a BA ad bizonyítványt, a leendő tudósok számára a középszervek kiostálása jobb feltételeket biztosít a szemináriumokban. Az alapképzésben folyó oktatást azonban a tanerők körének kiszélesítésével, pl. *teaching assistant* kell támogatni, és a továbblépőket a tanárképzésben is valóban ki kell választani.⁴³

Kevésbé vitatott a *doktoranduszképzés reformjának* szükségessége, hogy a konzulensi munkát javítsák, és az elszigeteltséget kiküszöböljék. A professzorok túlterheltsége miatt itthon a doktori munkák figyelemmel kísérése meglepően laza. Ha a benyomásom nem csal, a munka körvonalait néhány rövid megbeszélésen felvázolják, de a disszertációt csak annak elkészülte után olvassák és osztályozzák, így az archívum-

(40) További kívánalmakat, mint pl. interdiszciplinaritás stb. is fel lehetne itt sorolni, de annak vitája túl messzire vezetne.

(41) Bundesministerium für Bildung und Forschung A bolognai folyamat www.bmbf.de/de/3336.php. V. ö. Helga Welsch készülő tanulmánya.

(42) Konrad H. Jarausch: Amerika - Rémálom, vagy példakép? Tengerentúli megjegyzések a felsőoktatási reform problémájához. In: Manfred Berg és Philipp Gassert kiadása Németország és az USA a 20. század nemzetközi történelmében. Stuttgart, 2004.

(43) Frank van Bebber: Vita a tanár alapképzésről, a dél-nyugati egyetemek bojkottálják a felsőoktatási reformot. Tagesspiegel, 2008. 03. 01.

mal történő foglalkozás vagy írás közben csak ritkán konzultálnak. Még ha a kollokviumok bizonyos összekapcsolódásokat lehetővé is tesznek, a legtöbb doktorandusz egyénileg kutat itt-ott anélkül, hogy a munka előmeneteléről rendszeresen eszmét cserélne. Ez a függetlenség „magány és szabadság” címen felmagasztosulva egyes esetekben még mindig kitűnő munkákat produkál - de számos munkamegszakítást is eredményez, és elszalasztja a szorosabb tanácsadás esélyét, ami pedig sok kérdést tisztázhatna.⁴⁴

A DFG által létrehozott tudományos fokozatot adó iskolákat éppen ezért lelkesen kell üdvözölni, mert ezek interdiszciplináris együttműködést tesznek lehetővé, erősebb összetartásra ösztönöznek és anyagi támogatást is nyújtanak. A tematikus fókuszálásnak és időbeni korlátozásnak előnyei és hátrányai is vannak: egyrészt egy témán való közös munka sok ötletet ad, másrészt beszűküléssel is jár, mert más kérdésfelvetést kizár, és az egyéni projektek esélyét a támogatásra korlátozza. A futamidő behatárolása ugyan érthető egyensúlyt képez a megkövülés tendenciájával szemben, de akadályozza a folyamatosságot is.⁴⁵ A *graduate schools* amerikai verziója ezzel szemben tematikailag nyitottabb, mert adminisztratív és anyagi keretként szolgál, melyek között az egyes szakirányok a saját doktoranduszképzésüket maguk szervezik. Döntő a jelentkezők szigorú kiválasztása és számuk egyértelmű korlátozása, mely lehetővé teszi, hogy a doktoranduszokkal lényegesebben intenzívebben foglalkozzanak.⁴⁶

Épp ilyen fontos a *professzori pálya modernizálása* is, hogy attraktívabbá és termékenyebbé váljon. A szellemtudományok tanszékein tapasztalható 1:93 professzor-hallgató arány az USA állami egyetemével összehasonlítva (kb. 1:20) túl kevés, aminek a 100 hallgatószeminárium a következménye, és ennek már nincs köze a szeminárium elnevezéshez.⁴⁷

A formális habilitáció követelménye már elavult, mert az szükségtelenül meghosszabbítja a függőséget, kitolja a hivatalba állás korhatárát 40 évre, vagy még tovább, nőellenes, és többletet termel a képzett jelentkezőkből, akik más foglalkozásba már nem tudnak kezdeni. Egy évszázaddal ezelőtt a magán docens a tehetős polgárlányok számára kívánatos parti volt - ma inkább egy tragikus kövület.⁴⁸ Éppilyen botrányos a bürokratikus alkalmazási tilalom a külföldiek esetében 52 év fölött, amely tapasztalt kutatók megszerzését akadályozza. Végül a 65 év fölötti szigorú nyugdíjazási szabályozást sem lehet már nemzetközileg sokáig tartani.

Ezen tarthatatlan állapotok megszüntetésére az amerikai példa olyan pályastruktúra bevezetését sugallja, amely logikus fokozatokból áll, és a teljesítményt annak megfelelően honorálja. A juniorprofesszúra létrehozása próbaidőre egy lépés a helyes irányba - amíg a próbaidőn történő megfelelés (*tenure track*) utáni állandó alkalmazás lehetőségével összekapcsolódik és a belső alkalmazások nem jöhetnek szóba.⁴⁹ A beosztások fokozatos emelkedése az ezeket betöltő személy megfelelő teljesítménye esetén fontos szerepet játszik a produktivitásban. A nemzetközi tudományos piaccal való lépéstartáshoz hozzátartozik a teljesítményarányos fizetés, amely a kreativitás bizonyítható különbségeit

(44) A német disszertáció-témák gyakorta meglehetősen fókuszáltak tűnnek, ami a munka általánosabb jelentőségét nem tükrözi, míg az amerikai doktori dolgozatoknak éppen az ellenkező a baja.

(45) DFG Graduiertenschulen

www.dfg.de/forschungsfoerderung/koordinierte_programme/exzellenzinitiative/graduiertenschulen/index.html

(46) Gabriele Lingelbach kiadása Előadás, szeminárium, repetitórium. Egyetemi történelemtudományi tanulmányok történeti összehasonlítása. München, 2006.

(47) A számok Ulrich Herbert „Ellenőrzött elhanyagoltság” ZEIT 2007. 08. 30.

(48) Franz Eulenburg: Az 'akadémiai utánpótlás'. Kutatás a rendkívüli egyetemi tanár és a magán docens feladatait illetően. Lipsce, 2008. V.ö. Thomas Mergel In: Newsletter der Initiative Wissenschaftlernachwuchs (Tudósutánpótlás Kezdeményezés hírlevelei) 2002. 01. 16. H-Soz-u-Kult, 2002. 01. 17.

(49) Gero Federkeil és Florian Buch: Öt év juniorprofesszúra. Két CHE kutatás a bevezetés állásához. Gütersloh, 2007. www.che.de/downloads/CHE_Juniorprofessur_Befragung_AP_90.pdf

anyagilag jutalmazza, és a bürokratikus egyenlősítéskor. Pont ilyen elkerülhetetlen a nyugdíjkorhatár rugalmasság tétele, hogy kipróbált csúcskutatókat ne veszítsünk el a külföld javára.⁵⁰ Végezetül a BA/MA bevezetéséhez és a doktoranduszképzéshez elengedhetetlen a tanári kar megerősítése.

Az utolsó reformterület az *egyetemek autonómiájának* erősítésére irányuló kezdeményezéseket érinti, hogy az intézmények dinamikáját és profilkialakítását megkönnyítsék. A felvilágosodás alatt az állami ellenőrzés erősödése dicséretes kísérlet volt a testületi slendriánság és nepotizmus felszámolására, de a bürokratikus gyámkodás azóta inkább kalodához hasonlít. A jogi és pénzügyi szabályok tömkelegének figyelembe vétele szűk teret hagy, s ez az egyetemeket mozgásképtelenné teszi. Az „először a miniszteri-umban kell megkérdezni” szükségessége elodázza a döntéseket és olyan hivatalnokok kezébe adja, akik soha nem kutattak vagy oktattak. A tulajdonképpeni tartalom ismerete nélküli adminisztratív egyenlőség kísérlete hátráltatja a tudományos innovációt.⁵¹ Előre tekintő tudománypolitikusok, mint *Althoff*, akinek a porosz egyetemek kiválóságukat köszönhetik, ritka kivételnek számítanak.⁵²

Tengerentúli elnöki/rektori találkozók elhangzó viták révén a szükséges reformlépések, melyek az amerikai tapasztalatokra épülnek, jól ismertek.⁵³ Mindenekelőtt intézményi kuratóriumok vagy az együttműködő partnereket is tartalmazó tanácsok megalakítása szükséges, melyek megpróbálják az egyes intézmények ügyeit társadalmi és politikai tanácsadással előbbre vinni. Szükséges ezen felül a rektorok megerősítése valódi döntési kompetenciákkal, hogy fontossági sorrendeket állíthassanak fel, és arculatot alakíthassanak ki. Idetartozik a belső egyetemi igazgatás kialakítása is, amely rövid hivatali utakon képes rutindöntéseket meghozni. További kíváncsi a saját pénzügyi szabályozás, amely költségvetésen belül súlypontokat jelöl ki, és ezáltal gyorsan tud reagálni a kutatási prioritások eltolódására és a hallgatók érdekeire. Végül az alkalmazási eljárásokat saját maguk folytatják le és időben lerövidítik, hiszen a tanerők körének kiegészítése a súlypontok helyezésénél meghatározó.

A mindkét rendszerben szerzett tapasztalataim alapján több bátorságot tanácsolok a változtatásoknál. Véleményem szerint az itt vázolt állapotok olyannyira tarthatatlanok, hogy a német tudomány még meglévő potenciálját gyengítik, és gátolják a nemzetközi versenyben. Reformok bevezetésénél természetes a bizonytalankodás, hiszen az újítások váratlan következményekkel járnak és a hibák elkerülhetetlenek. Ellenvetésekre kell számítani, mert beágyazott érdekek sérülnek és bejáratott szokások veszélybe kerülnek.⁵⁴ De az újítások mindig azt jelentik, hogy esélyünk lesz a régen magunkkal cipelt súlyoktól megszabadulni, kitérni a megszokott kerékvágásból. A fent említett reformlépések közül számos már nem kerülhető el, hiszen bevezették őket. Ahelyett, hogy siránkozással a mostani rendszert rosszabb színben tüntessük fel, mint amilyen, arra kellene törekedni, hogy a kezdeti lelkesedést kihasználva a változásokat olyan konstruktívan alakítsuk, hogy azok az oktatásnak és kutatásnak valóban hasznára váljanak.

(50) Braindrain. Fejépénzzel a csúcsra. *Tagesspiegel*, 2007.1 2.1 9.

(51) Detlef Müller-Böling kiadása *Az egyetem széles körű felszabadoitása - az áttérés kivitelezése: programok, szervezeti formák, egyetemtipusok*. Gütersloh, 2005.

(52) Bernhard vom Brocke kiadása *Tudománytörténelem és tudománypolitika az iparosodás korában. Az 'Althoff-rendszer' történelmi perspektívában*. Hildesheim, 1991.

(53) V.ö. a német és amerikai egyetemi rektorok 1996-os Berkeley-i konferenciájának kötetét, valamint H. Kieth Brodie and Leslie Banner *The Research University Presidency in the Late Twentieth Century*. Westport, 2005.

(54) Interjú Christoph Markschiess-szel *Lemondással fenyegetöttem*. *Tagesspiegel*, 2007. 12. 18.

Megújuláshoz vezető utak

Egy csúcstechnikai tömegtársadalom mondjon búcsút Humboldtnek, és alakítson ki új eszményképet, amely a demokratikus működést összekapcsolja a tudományos kiválósággal. Ahelyett, hogy nosztalgizálva tekintenénk vissza a régmúlt dicsőségére, vagy kultúrpeszimizistán a bukást siratnánk, szükség van új vezéreszmékre, hogy a jelenlegi nehézségeken úrrá legyünk és a jövő kihívásainak megfeleljünk. A német egyetemek megújult önmegértéséhez ki kell békíteni egymással a kutatás és oktatás, kiválóság és esélyegyenlőség, autoritás és az egyeztetés, megegyezés ellentmondásait, hogy az egyetemek visszanyerjék tudományos dinamikájukat és teljesítsék társadalmi feladatukat.⁵⁵ A politikusi osztály egy része megértette, hogy egy nyersanyagban szegény, magas jövedelmekkel rendelkező országnak szüksége van intellektuális kreativitásra, hogy a globális verseny során megőrizze életszínvonalát. Ehhez optimista vízió kell, ami a kutatókat és a közönséget egyaránt inspirálja.

Új eszményképet nem lehet egyszerűen az amerikai gyakorlat kölcsönzéséből nyerni, mert ez az ott sikeres elvek alkotói átalakítását kívánja meg. A nyilvános vita, helytelenül, néhány elit magánegyetemre koncentrál, ahelyett, hogy a vezető állami egyetemre figyelne, mint a Berkeley, Wisconsin vagy North Carolina, melyek struktúrája közelebb áll hozzánk. Az amerikai intézmények számos aspektusa, mint a kommercializált egyetemi sport kultusza, egyébként sem ültethető át az itteni viszonyokba. Messze magasabb finanszírozás mellett a legjobb amerikai egyetemek vezető szerepe olyan intézményi megoldásokon nyugszik, mint a BA/MA kompromisszum az alapképzés és a kutatás között, vagy a doktoranduszok intenzívebb konzultációja, a lépcsőzetes professzori pálya, az egyes intézmények autonómiája, és erősségeik kifelé történő sokkal hatásosabb bemutatása. A tulajdonképpeni kihívás abban áll, hogy hogyan lehet ezeknek a német rendszerhez illő megfelelőjét létrehozni.⁵⁶

Egyidejűleg magunk újbóli megértésének kidolgozásához a saját erősségeinkre történő ráébredés is szükséges. A kiváló kutatás évszázados tradíciója olyan érték, mellyel tovább kellene kereskednünk, ha időszerű formát találnánk hozzá. Nagy tudósok felett érzett jogos büszkeségünk, ahogyan azt Oxford és Cambridge nimbusza mutatja, eljövendő generációkat is inspirálhat. További tőke az egyetemen kívüli kutatás, melynek természettudományi nagyszerűsége a Max Planck Intézetek révén világszerte ismert, de a bölcsészeti és társadalomtudományokat még mindig nem értékeli eléggé. Például a Wissenschaftszentrum Berlin vagy a Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdamban mágnesként vonzza a nemzetközi tudósokat - de együttműködése a helyi egyetemekkel még sok kívánnivalót hagy maga után.⁵⁷ Végül itthoni erősségeink az állami alapítványok, mint a DFG, DAAD vagy a Humboldt Alapítvány, melyek projektfinanszírozása és cseretámogatása külföldön párját ritkítja.

Az eszménykép megújítását csak siker koronázhatja, ha a társadalmi kontextus egyidejűleg tudósbart irányt vesz. Egy elöregedett társadalom jövőtől való félelme és biztonságra való törekvése éppolyan rossz tanácsadó, mint a zöldek kifejezett technikaellenessége, vagy a szélsőjobb idegengyűlölete, ami gátolja a szakemberek bevándorlását. A kutatási terület dinamizálásának nem csak új anyagi eszközökre van szüksége, hanem nagyobb rizikóvállalásra is, hogy elősegítse az innovációt. Németország még mindig tekintélyes számú szabadalommal áll elő, de termékké alakításban csak kullog az olyan orszá-

(55) Ulrich Hermann: Kutatás és oktatás (lásd 3. lábjegyzet) és Konrad H. Jarausch: A Humboldt-szindróma: A nyugatnémet egyetemek 1945-1990 - akadémiai külön út? In: Humboldt mítosz (lásd 5. lábjegyzet) 58-79. old.

(56) Konrad H. Jarausch: Amerika - rémálom vagy példakép? (lásd 36. lábjegyzet). Lásd. Jeffrey Herf kommentárját ehhez. Email 2008. 01. 06.

(57) Wissenschaftszentrum Berlin <http://wzb.eu/wzb/> és Zentrum für Zeithistorische Forschung www.zeithistorisch-forschung.de

gok mögött, mint pl. az USA, mert kevés kockázati tőke van jelen.⁵⁸ Annak ellenére, hogy a bölcsészeti tudományok, önkritikára való képességük révén, elnyerték a nemzetközi elismerést, hiányzik a forditások finanszírozása, mellyel német gondolatokat és eredményeket hatékonyabban vinnének be a nemzetközi vitákba.

E sokrétű akadályok legyőzéséhez a német egyetemi reformok irányáról és módszeréről szóló viták tárgyilagossá tételére van szükség. Ahelyett, hogy a Humboldt nevével szimbolizált világot siratjuk, a professzoroknak eleget kellene tenniük a tömegképzés és kutatási kiválóság összekapcsolása kihívásának, hogy az egyetemek ne oktatási intézetekké váljanak, és a tudomány ne költözzön ki többnyire elkülönült intézményekbe. Az *hautes écoles*, CNRS és az egyetemek francia szétválasztásával ellentétben éppen a kutatás és oktatás összekapcsolása volt az, amely Németországban a múlt csúcsteljesítményeit eredményezte.⁵⁹ Az örökséget - s ez a jelenlegi helyzet iróniája - csak a hűsbavágó reformokra való hajlandóság árán lehet megőrizni. Erre nincs semmilyen recept, de vannak amerikai példák, amelyek sikeres elveikkel gondolatébresztőként szolgálhatnak a német változásokhoz.⁶⁰

(58) Joachim Nettelbeck: A vad kutatás. Süddeutsche Zeitung, 2004. 08. 06. és interjú Olaf Henkellel „Kutatási miniszter álmaim állása” uo. 2004. 08. 12.

(59) Walter Rüegg: Témák, problémák, felismerések. In: Az egyetem története Európában (lásd 11. lábjegyzet) 17-41. old.

(60) Karl-Reinhard Volz, Christina Schoch és Heinz Schanz kiadása Humboldt-labor. Kísérletezés a klasszikus egyetem határait. Freiburg, 2007.

Anatómia előadás a berlini Humboldt Egyetemen

Fotó: Waltraud Harre